

Særnummer 24, 2026

Stiftet onsdag den 12. juni 2008

Foreningen Svend Gønge

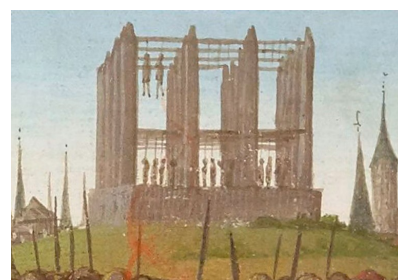
Pro honore patriae

Religionskrigene

Religionskrigene, konflikter mellem katolske og protestantiske fyrster i Det Tyske Rige mellem Reformationen og Den Westfalske Fred 1648. Kejser Karl 5. søgte at skabe en stærk centralmagt og herunder retablere katolicismen som enhedsreligion, og lutherske fyrster dannede derfor Det Schmalkaldiske Forbund i 1531. Karl 5. gik sejrrig ud af Den Schmalkaldiske Krig, 1546-47, men formåede ikke at forfølge sejren. Ved den augsburgske religionsfred 1555 blev de katolske og lutherske, men ikke calvinistiske fyrster ligestillet, og *enhver fyrste fik ret til at bestemme sine undersåtters religion*.

Herefter fulgte en lang periode uden krig, men med stærke spændinger. Under indtryk af en stadig mere aggressiv modreformationspolitik under Rudolf 2. dannedes Den Evangeliske Union i 1608 og året efter Den Katolske Liga. Spændingerne udløstes i Tredivårskrigen 1618-48. Efter Den Westfalske Fred 1648 blev religion ikke længere årsag til krig mellem europæiske stater. Ganske vist handlede Religionskrigene om religion, men også stormagtsrivalisering og modvilje mod habsburgsk centralisering indgik. Dette forklarer, hvorfor det katolske Frankrig greb ind mod kejseren, og hvorfor visse katolske tyske fyrster ydede protestanterne støtte.

Michael Bregnsbo, Syddansk Universitet

Massehenrettelser i Frankrig.
historienet.dk

Tredivårskrigen

Tredivårskrigen er en sammenfattende betegnelse for flere indbyrdes sammenhængende krige i Det Tysk-romerske Rige i perioden 1618-1648, som inddrog flere andre stater, bl.a. Danmark.

Stridens kerne var som udgangspunkt forholdet mellem katolicisme og protestantisme i Det Tysk-romerske Rige og kejserens magt over rigets fyrster. Dertil kom Spaniens strid med de oprørske Forenede Nederlande, den gamle fransk-habsburgske konflikt og Danmarks og Sveriges frygt for kejserlig ekspansion i nord.

i 1620 Ferdinand at besejre oprørerne i Slaget ved Det Hvide Bjerg nær Prag. Bøhmen og Pfalz blev besat, Frederik flygtede til Nederlandene, og i 1623 fik Maximilian hans kurfyrstetitel. Ligaens hær rykkede nordpå i Tyskland. Udviklingen skabte vrede og frygt hos mange tyske fyrster, hos alle protestanter og hos Tysklands naboer, som ikke gerne så riget samlet til en enhed under kejseren. Med økonomisk støtte fra Frankrig, England og Nederlandene indvilgede Christian 4. i 1625 i at samle de nordtyske protestanter og rejse en hær mod Den Katolske Liga. Den efterfølgende krig, Kejserkrigen, endte imidlertid med Christians nederlag til Ligaens hærfører, Johann Tserclaes Tilly, og den nye kejserlige hær under Albrecht von Wallenstein. Ved Freden i Lübeck i 1629 måtte Christian love at holde sig ude af konflikten.

Med sejren fik kejseren frie hænder, og med Restitutionsediktet samme år forsøgte han at kue protestantismen. Nu greb Sveriges konge, Gustav 2. Adolf, ind. Om hans motiv primært var religion, politik eller personlig ambition har været omdiskuteret, men under alle omstændigheder var lejligheden gunstig: Wallensteins hær var opløst, mens kejserens fjender var skræmt og indstillet på handling.

I 1630 landede den krigsvante svenske hær i Pommern, og der blev sluttet forbund med Sachsen og Brandenburg, mens Frankrig og Nederlandene lovede at støtte økonomisk. Året efter blev Tilly i spidsen for kejserens og Ligaens forenede hære slået i Slaget ved Breitenfeld. I et dristigt felttog fik svenskerne nu kontrol med det meste af Tyskland, Rhinen blev krydset, og det svenske hovedkvarter valgte at slå sig ned i Mainz. Under den svenske invasion i Bayern faldt Tilly. Mod den svenske hær, som efterhånden var blevet mangedoblet ved hjælp af tyske og skotske lejetropper, betalt af de allierede og af skat og told fra de besatte områder, lod kejseren Wallenstein rejse en ny hær på 100.000 mand. Hovedstyrkerne mødtes i Slaget ved Lützen i 1632, hvorunder Gustav 2. Adolf faldt. Den svenske magt i Tyskland blev dog ikke rokket, og krigsførelsen fortsatte under rigskansler Axel Oxenstiernas ledelse. I 1634 blev Wallenstein myrdet på kejserens ordre, og Ferdinand 3. (kejser fra 1637) overtog hærledelsen; sammen med Spanien lykkedes det at sejre ved Nördlingen i 1634. Gradvist blev svenskerne herefter trængt tilbage mod Østersøen, og i 1635 blev Pragerfreden mellem Sachsen og kejseren indgået; den begrænsede Restitutionsediktet til at gælde i de lande, som kejseren havde kontrolleret i 1627, og gav Sachsen det omstridte land Lausitz.

Fredsslutning af krigene.

Mange tyske protestantiske fyrster tilsluttede sig freden, men Sverige og Frankrig gav ikke op. Frankrig gik i krig mod både Spanien og kejseren, og for Sverige blev sejren ved Wittstock i 1636 indledningen til ny fremgang. Især efter dannelsen af et egentligt svensk-fransk forbund i 1641 gik det stærkt. Brandenburg og Braunschweig blev tvunget til at støtte Sverige, og på kejserlig side indså man, at der måtte gives indrømmelser, og indledte fredsforhandlinger, om end kampene fortsatte. Fredsprocessen blev trukket i langdrag, da svenskerne i 1643 angreb Danmark og dermed indledte Torstenssonfejden; den sluttede i 1645, og samme år vandt både Frankrig og Sverige afgørende sejre over de kejserlige hære. De belejrede Prag og truede Wien, og Spaniens resurser var udtømt.

Men først i 1648 var det komplicerede diplomatiske spil med næsten 200 deltagere færdigt:

Med Den Westfalske Fred blev både Pfalz og Bayern kurfyrstendømmer; Restitutionsediktet blev begrænset til at gælde de sydtyske områder, som kejseren havde behersket i 1624; de tyske fyrster fik næsten fuld suverænitét i forhold til kejseren og riget, og De Forenede Netherlandes selvstændighed blev anerkendt. Desuden fik Frankrig Alsace, og Sverige Bremen-Verden, Wismar og Forpommern.

professor emeritus, dr.phil.
Gunner E. Lind

Slaget ved Wittstock - en dag i 30-årskrigen (1636)

125 velbevarede skeletter blev fundet i en massegrav nær Wittstock. De stammer fra slaget mellem protestanter og katolikker, der fandt sted her under Tredivårskrigen.

Massegrav afslører brutale nærkampe

I 1636 stod den svenske hær i Nordtyskland over for en overtallig, katolsk fjende. Fundet af en massegrav ved Wittstock har givet arkæologerne indblik i et af tredivårskrigens mest brutale slag, der blev udkæmpet i et kaos af nærkampe og vundet af skotske lejesevende.

Et uhyggeligt syn møder en af arbejderne i grusgraven ved Wittstock, lidt nordvest for Berlin, da han en dag i marts 2007 kigger ned i skovlen på sin frontlæsser. Gråblege kranier og lange knogler af den slags, der kun kan stamme fra et menneske, stikker frem mellem grus og småsten.

Et hold af arkæologer bliver tilkaldt, og efter prøvegravninger i området kan de konstatere, at grusgraven gemmer på et ekstraordinært fund.

Bevæbnet med plastikspader, skeer og pensler går arkæologerne i gang med at udgrave dét, der viser sig at være en massegrav med hele 125 skeletter i. Alle de døde var soldater under slaget ved Wittstock i 1636.

Den seks m. lange og tre en halv m. brede massegrav er enestående. Tidligere har arkæologer fundet grave fra tredivårskrigen, men aldrig af dette omfang.

I det hele taget er massegrave fra krige før 1900 meget sjældne, da slagmarkerne strakte sig dengang over mange km², og den enkelsoldat blev oftest kulet ned, hvor han faldt – uden ceremoni eller mindesmærker.

Resterne efter de mange døde soldater, hvoraf mange bærer spor efter skader fra hug, slag og skud, giver forskerne en enestående mulighed for at lære mere om datidens krigsførelse, samt den blodige religionskrig mellem katolikker og protestanter, der senere blev kendt under betegnelsen *Tredivårskrigen*.

Stridighederne starter i Bøhmen

Ved krigens begyndelse i 1618 var Europa dybt splittet. Den tyske munk Martin Luther havde 100 år tidligere gjort oprør mod den katolske kirke og pavens magt, ved at indstifte en ny kristen kirkedoktrin, **protestantismen**.

Splittelsen blandt de kristne nåede langt ud over kirkemurene.

Fyrster, adel og borgere delte sig efter religiøse tilhørsforhold. Magtkampene, der fulgte med, gjorde hurtigt Europa til en krudttønde, som truede med at eksplodere.

I 1618 skete det.

Den katolske Ferdinand 2. af Bøhmen, der det følgende år blev kejser af Det Tysk-Romerske Rige, besluttede at tilbagekalde sin tilladelse, som havde sikret borgerne i den protestantiske landsby Braunau religionsfrihed.

De vrede protestanter gjorde straks oprør, hvilket omgående blev slået ned af Ferdinands soldater. Religionskrigen var en realitet.

Soldaternes musketter var besværlige at anvende. Våbnene vejede mere end syv kilo, så når de skulle affyres, hvilede de på en såkaldt gaffelkæp, et stativ, som gav stabilitet.

Sverige vil være en stormagt

Krigen handlede imidlertid om langt mere end religion. I det kaos, som fulgte, greb mange lande chancen for at afklare stridigheder eller forfølge egne ambitioner om at vinde nyt land. I Sverige øjnede den ambitiøse kong Gustav 2. Adolf sin chance. Ved at deltage i krigen håbede han at erobre tyske områder ved Østersøen, der var af afgørende strategisk betydning for Sveriges forsvar og handel.

Den 4. juli 1630 landede den svenske hær derfor på Usedom, en ø nord for vore dages Tyskland og Polen. I en alliance med tyske protestantiske fyrster tromlede svenskerne gennem Tyskland.

To år senere stod de svenske styrker sejrberusede ved München i Bayern – næsten 700 km syd for kysten.

Herefter gik det galt.

Den 6. november 1632 tørnede svenskerne sammen med den katolske hær i slaget ved Lützen.

Svenskerne vandt, men sejren havde en bitter eftersmag, for Gustav 2. Adolf overlevede ikke. I morgentågen kom han væk fra sine tropper og blev omringet af katolske soldater, som skød ham.

Herefter gik det hastigt tilbage for den svenske hær. Styrkerne var nu under kommando af rigskansleren Axel Oxenstierna, som ikke ejede kongens gennemslagskraft.

I 1634 blev hæren grundigt slået af de katolske styrker. 8.000 var døde eller sårede, og 4.000 taget til fange efter slaget ved Nördlingen.

Imens svenskerne trak sig tilbage nordpå, forlod mange af deres allierede dem for at slutte fred med katolikkerne.

Trængt tilbage af den kejserlige katolske hær stod de svenske tropper, ledet af feltmarskal Johan Banér, i oktober 1636 stort set med ryggen mod Østersøen.

De havde desperat brug for en sejr – ikke blot for at redde deres egne vidtløftige stormagtsambitioner.

Nu gjaldt det selve protestantismens fremtid i Europa.

Hvis svenskerne blev slået, kunne katolikkerne nemlig rulle tiden tilbage til før Martin Luther.

De underlegne svenskere angriber

I Wittstock fik svenskerne chancen. Fra sine spioner vidste Banér, at de katolske styrker, under Melchior von Hatzfeldt, havde sendt 4.000 mænd til det nærliggende Brandenburg for at sikre området der mod plyndring.

Nu gjaldt det om at handle, før disse tropper nåede at slutte sig til hovedstyrken igen. Den 3. oktober slog svenskerne lejr ved byen Fretzdorf, som lå tæt ved Wittstock, på den anden side af floden Dosse.

Med sig havde Banér en styrke under den skotske general Alexander Leslie.

Den 4. oktober om morgenen marcherede de mod de katolske styrker. Nu skulle krigslykken vendes, og grundstenen til protestanternes endelige sejr over katolikkerne lægges.

Den svenske hær var imidlertid undertallig. Ifølge mange historikere bestod den af ca. 15.000 mand, der nu angreb de godt 22.000 mand, som Hatzfeldt kunne mønstre.

Under ledelse af Banér gik halvdelen af hovedstyrken mod Hatzfeldts hær, som lå ved Scharfenberg-højene nær floden.

Før angrebet sendte han dog resten af hovedstyrken, ledet af generalløjtnant James King og generalmajor Torsten Stålhandske, i en sydvestlig retning.

De skulle gå i en bue rundt om fjenden – igennem hede og mose – for at foretage et overraskelsesangreb bagfra mod katolikkerne. På denne måde ville Banér knuse fjenden i en såkaldt knibtangsmanøvre.

Imens ventede general Leslie længere tilbage med sine tropper, klar til at støde frem, hvis det blev nødvendigt.

I begyndelsen skjulte træer og buske svenskernes fremrykning, men omkring kl. 14.30 besluttede Banér, at tiden var inde til en direkte konfrontation.

“Herefter drejede jeg med min højrefløj, som var ledet af mig og general Torstenson, idet vi havde hele vores opmærksomhed rettet mod det formål at få fjenden frem fra hans fordelagtige stilling”, nedskrev Banér efterfølgende om manøvreren.

Planen lykkedes efter hensigten, hvorfor området omkring Scharfenberg-højene snart genlød af skud samt smæld fra sværdklinger mod panser.

Knogleskader afslører hårde kampe

Sandsynligvis mødte mange af de faldne døden her. Ved at undersøge resterne af soldaterne i massegraven kan arkæologerne se, at kampene har været ualmindelig voldsomme.

Flere af knoglerne er efterladt med dybe ridser, som vidner om hug fra sværd. Et kranie, som forskerne har identificeret som hovedskallen fra en ung finsk soldat, bærer hak efter mindst fem slag.

De er formentlig lavet af en hellebard eller en økse. Et af slagene har efterladt et hul på størrelse med et lille fugleæg i den faldnes hjerneskal.

På kraniet af en anden soldat kan arkæologerne desuden se, hvordan en fjende med et sværdhug bag øret har været ganske tæt på at skille mandens hoved fra kroppen.

Alexander Leslie

Analysen af kranierne viste forskerne, at ligene kom fra hele Europa – fra Finland i nord til Spanien i syd.

Kranier fortæller om kavaleri-angreb

Efter angrebet blev Banér's tropper dog hurtigt trængt af katolikkerne.

“Hele den fjendtlige styrke, kavaleri såvel som infanteri, faldt over os og gav os så mange problemer, at der iblandt os ikke var en eneste eskadron, der ikke var i kamp seks til otte eller endog 10 gange”, berettede Banér senere.

“De var på grund af gentagne reduktioner i deres antal og pga. deres træthed endt i sådanne kvaler, at de trods deres mod og vilje til at fastholde deres stillinger begyndte at falde tilbage”.

King og Stålhandske, som efter planen skulle angribe de katolske styrker bagfra, var nemlig stadig undervejs på deres march. Hjælpen lod derfor vente på sig.

Heldigvis for Banér opdagede general Leslie, at hans øverstkommanderende havde brug for hjælp, hvorfor han styrkede til undsætning.

Med sine 4.780 mand angreb han de katolske tropper, og det lykkedes ham at slå dem tilbage.

Men prisen var høj: Et af Leslie's regimenter mistede halvdelen af sine soldater, og mange af hans mænd var ilde tilredte efter mødet med det katolske kavaleri.

De gamle beretninger kan arkæologerne bekræfte. Et af de fundne kranier bærer et dybt hak. Skadens placering og den kraft, den er lavet med, fortæller forskerne, at slaget har ramt den 30-40-årige soldat oppefra – altså fra hesteryg.

Slaget var næppe dødeligt i sig selv, men soldaten må have blødt voldsomt.

Endnu værre er det gået en 25-30-årig mand, hvis kranie blev gennemboret, da han med stor kraft blev ramt i panden af enten en hellebard eller en af de spidse økser, som rytterne bar.

Soldaterne skyder på tæt hold

Fem af de faldne fra graven er døde af skud i halsen. På skudvinklen kan forskerne se, at de er blevet affyret nedefra. Det viser, at infanteristerne på tæt hold har forsvaret sig med deres geværer imod de frembrusende ryttere.

Fund af store mængder brugt ammunition i området tæt ved Scharfenberg-højene vidner også om en sand kugleregn under kampene mellem Banér, Leslie og de katolske styrker.

Både pistoler og musketter blev brugt. Pistolerne har tilhørt rytterne og været forholdsvis lette og hurtige at anvende.

Musketterne har derimod været besværlige at affyre, fordi våbnet var tungt og skulle lades forfra. Manøvren tog mere end ét minut, hvilket var meget lang tid under slaget, hvor hærene stod blot få meter fra hinanden, og fronterne kunne skifte på få minutter.

Skaderne fra begge skydevåben er betydelige. En kugle affyret fra en musket på tæt hold

kunne med lethed bevæge sig med 480 km/t., nok til at gennembore en brystplade på to mm.

Brystplader var almindelige i 1600-tallet, men om soldaterne i graven ved Wittstock har båret dem, ved arkæologerne ikke – for alle ejendele er fjernet før begravelsen.

Til gengæld ved de, at hærene var begyndt at mangle kugler. Den slags løste soldaterne ofte ved at plyndre fjendens lager eller ved at stjæle bly i de landsbyer, de kom igennem, for derefter at støbe nye projektiler.

Dette lader til at have været situationen ved Wittstock, hvor en stor mængde kugler har mærker fra hamre og mejsler brugt til at tilpasse den hurtigt-producerede ammunition til løbenes størrelse.

De sidste minutter rekonstrueres

Den skotske general Leslie skrev senere til den svenske rigskansler, Axel Oxenstierna, at han "aldrig i sit liv" havde oplevet så "skarpt et gensvar", som da han slog de katolske tropper tilbage og reddede Banérs styrker.

Det betød dog ikke, at kampene var forbi. Tværtimod fortsatte de i timevis.

Ved at studere skaderne på knoglerne fra massegraven har retsmedicineren Hans Günter König afdækket flere af de individuelle kampforløb.

I nogle tilfælde har han endog kunnet rekonstruere den enkelte soldats sidste minutter.

Det gælder fx for en 30-årig soldat, som er blevet ramt af et sværd på højre skulder og underarm. Herefter er han blevet truffet på sin venstre arm af et stumpt våben, sandsynligvis en kølle.

Dette slag har knust knoglen og svækket soldaten så meget, at det har været let for modstanderen at sætte ind med det sidste, afgørende hug mod halsen.

Med hugget blev hovedet skilt fra kroppen.

Et andet eksempel er et kranie, som har tilhørt en ung mand først i 20'erne. Det er trykket fladt og knust i fem dele.

König mener, at manden enten er blevet ramt af en kanonkugle, eller at han, mens han allerede lå på jorden, er blevet kørt over af et tungt køretøj.

Svenskerne brugte musketter til at forsvare sig mod det katolske kavaleri. Det vidner skeletterne om. Mange kugler har ramt nedefra, hvorfor de dræbte må have været til hest.

Baghold afgør slaget

Klokken 18.30 nåede King og Stålhandske endelig frem og angreb de katolske styrkers højre flanke bagfra. Angrebet kom som en overraskelse, hvorfor det lykkedes svenskerne at erobre en stor del af fjendens artilleri.

Hårdt presset og med de største tabstal valgte de katolske styrker at trække sig fra slagmarken. Imens mørket langsomt sænkede sig, kunne de udmattede svenskere glæde sig over sejren.

Morgenen efter var slagmarken dækket af døde og sårede. Den foregående dags strabadser havde tæret hårdt på soldaterne, hvorfor Banér slog lejr tæt ved kamppladsen, så mændene kunne hvile ud et par dage og de sårede få pleje.

Slagmarken skulle også ryddes, og den ekstra tid tillod svenskerne at samle de døde i massegraven – naturligvis først efter at ligene var blevet plyndret.

I sidste ende havde svenskerne mistet 1.124 mand, mens godt 2.000 katolske soldater var døde.

Svenskernes sejr forlænger krigen

I døden endte katolikker og protestanter med at ligge side om side i massegraven. Så fredsommeligt gik det ikke til i Europa efter slaget.

Med Sveriges sejr kunne krigen nemlig fortsætte med fornyet styrke og trække ud i endnu 12 år – med store lidelser for både hære og civilbefolkninger til følge.

Overalt sultede og frøs folk, mens epidemier florerede. Hærene led også under de forlængede krigshandlinger.

I 1640 var både protestanter og katolikker så udmattede af kamp, sult og sygdom, at de ikke magtede at kæmpe, da hærene mødtes ved byen Saalfeld i Thüringen. Soldaterne kiggede blot på hinanden og trak så i vinterkvarter.

Først i 1648 var begge parter klar til omsider at give sig og indlede fredsforhandlinger.

Her kunne svenskerne notere sig en sidste sejr.

Med denne indsats ved Wittstock forblev det nordlige Europa protestantisk.

Kilde: historienet.dk